

سرشناسه:	رفیعی، محسن، ۱۳۴۷-
عنوان و نام پدیدآور:	در سنامه تجوید قرآن کریم: روشی نو در آموزش برپایه شنیداری - د. ا. ا. - گفتاری / نویسندگان محسن رفیعی، معصومه شریفی؛ زیر نظر: معصومه رفیعی.
مشخصات نشر:	قم: انتشارات زمر، دایم، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری:	۲۰۸ ص.
شابک:	۶۵۰۰۰ ریال: ۲۴۹-۲۴۸-۹۶۴-۹۷۸
وضعیت فهرست‌نویسی:	فیبیا
یادداشت:	کتابنامه به صورت زیر تویم.
موضوع:	قرآن - تجوید - راهنمای آموزش
شناسه افزوده:	شریفی، معصومه، ۱۳۵۰-
شناسه افزوده:	رفیعی، مسعود، ویراستار
شناسه افزوده:	انتشارات زمر، هدایت
رده‌بندی کنگره:	۱۳۹۲ ر BP۷۹/۷۴۵۷
رده‌بندی دیوبنی:	۲۹۷/۱۵۱۰۷
شماره کتابشناسی ملی:	۳۳۷۷۰۷۳

درنامه

مکبید آبان کریم

روشی نو در آموزش

بر پایه شنیداری - دیداری - گفتاری

نویسندگان: دکتر محسن رفیعی

دکتر معصومه شریفی

زیر نظر: استاد مسعود رفیعی

زین العابدین
علیه السلام

درسنامه تجوید قرآن کریم

روشی نو در آموزش بر پایه شنیداری - دیداری - گفتاری

نویسندگان: دکتر محسن رفیعی، دکتر معصومه شریفی

زیر نظر: استاد مسعود رفیعی

صفحه آرا: مسلم خسروی

ویراستاران: دکتر محسن رفیعی، دکتر معصومه شریفی

نظارت فنی و نهایی: محسن مطلبی جوقانی

چاپ: نینوا

نوبت چاپ: اول

تاریخ چاپ: زمستان ۱۳۹۲

شمارگان: ۱۰۰۰

قیمت: ۶۵۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۴۶-۲۴۹-۰

آدرس: قم، خیابان دور شهر، نبش کوچه ۳، پلاک ۸۱

تلفن: ۰۲۵-۳۷۷۳۰۷۳۵، همراه: ۰۹۱۲۲۵۳۲۸۸۷

تقدیم به

ساحت مقدس پیامبر اعظم ﷺ:

نخستین مُقرئ قرآن کریم؛

و

شایدانِ قرآن کریم؛

معلم قرآن کریم؛

فراگیر قرآن کریم؛

مفسران قرآن کریم؛

مترجمان قرآن کریم؛

حافظان قرآن کریم؛

قاریان قرآن کریم؛

عاملان قرآن کریم؛

حاملان قرآن کریم؛

و

حضرت بقیة الله الأعظم ﷺ:

مفسر، روح و همسنگ قرآن کریم.

فهرست

مقدمه نویسندگان < ۹

فصل اول: کلیات

درس اول: مروری بر «سنة» و «روخوانی» < ۱۹

(أ) حرف شناسی

(ب) نشانه شناسی

درس دوم: مفهوم شناسی تجوید < ۳۳

بررسی واژه «تجوید»

فصل دوم: مخارج حروف

درس سوم: مخارج حروف (۱) < ۴۳

آشنایی با تمایز حروف مشابه

آشنایی با مخارج پنج حرف متمایز

درس چهارم: مخارج حروف (۲) < ۵۷

آشنایی با مخارج پنج حرف متمایز دیگر

فصل سوم: صفات حروف

درس پنجم: صفات حروف (۱) < ۶۵

صفات اصلی (ذاتی) «استعلاء» و «استفال»

درس ششم: صفات حروف (۲) < ۷۳

صفات اصلی (ذاتی) «شدة» و «رخوة» - «إطباق» و «انفتاح»

درس هفتم: صفات حروف (۳) < ۸۱
صفات فرعی (عارضی) «غلقه»، «غنه»، «لین»

فصل چهارم: احکام حروف

درس هشتم: احکام حروف (۱) < ۹۱
احکام «راء»

درس نهم: احکام حروف (۲) < ۹۷
احکام «لام» جلاله «الله»
احکام «میم ساکن»

درس دهم: احکام حروف (۳) < ۱۰۵
احکام «نون ساکن» (۱) - «اظهار» و «ادغام»

درس یازدهم: احکام حروف (۴) < ۱۱۵
احکام «نون ساکن» (۲) - «إقلاص» و «إخفاء»

درس دوازدهم: احکام حروف (۵) < ۱۲۰
احکام مدّ (۱) - مدّ با سبب «همزه»

درس سیزدهم: احکام حروف (۶) < ۱۳۵
احکام مدّ (۲) - مدّ با سبب «سکون»

فصل پنجم: قواعد وقف و ابتداء

درس چهاردهم: قواعد «وقف» و «ابتداء» (۱) < ۱۴۵
«وقف» و انواع آن

درس پانزدهم: قواعد «وقف» و «ابتداء» (۲) < ۱۶۳
«ابتداء» و انواع آن - علائم «وقف»

ضمیمه: اخلاق و آداب تلاوت قرآن کریم
آداب تلاوت قرآن کریم

کتابنامه < ۲۰۱

مقدمه نویسندگان

سپاس، خدای متعال را که بشر را آفرید و قرآن کریم را برای هدایت او فرستاد. درود و سلام بر آن بزرگوار که خلق حضرت محمد مصطفی ﷺ و وصی و جانشین وی امیر مؤمنان امام علی بن ابی طالب ﷺ و خاندان پاک و مطهرش ﷺ که مفسران واقعی و همسنگ قرآن کریمند سلام و صلوات بر عصاره انبیای الهی و معصومین ﷺ، حضرت بقیه الله الأعظم ﷺ.

قرآن کریم، سخن خداوند متعال و معجزه ماندگار رسول خدا ﷺ، به عنوان کامل ترین، جامع ترین و شفافبخش ترین نوشته ها در سراسر تاریخ زمین است که با سایر سخنان - حتی سخنان انبیای الهی - تفاوت دارد؛ به همین جهت، فراگیری این کتاب مقدس بر هر جوینده حقیقتی، لازم است. خداوند متعال در بسیاری از آیات نورانی اش، همه بشر را به قرائت قرآن کریم ترغیب کرده است. به دو نمونه از این آیات نورانی ملاحظه نمایید:

﴿فَأَقْرُوا مَا تَمِيزُ مِنَ الْقُرْآنِ...﴾: ^۱ (پس [در هر حال] آنچه میسر است، به قرائت قرآن بپردازید.)

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَّنْ تَبْوَئَهُمْ لِيُوفِّيَهُمْ أَجُورَهُمْ وَيَزِيدَهُم مِّن فَضْلِهِ إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ﴾: (در حقیقت، کسانی که کتاب خدا را می‌خوانند و نماز بر پامی دارند و از آنچه به ایشان روزی داده‌ایم، نهان و آشکارا انفاق می‌کنند، امید به تجارتی بسته‌اند که هرگز زوال نمی‌پذیرد؛ تا پاداششان را تمام بدیشان عطا کند و از افزون‌بخشی خود در حق آنان بیفزاید که او آمرزنده حق‌شناس است.)

نیز روایات فراوانی از پیامبر اکرم ﷺ و سایر معصومین ؑ درباره فضیلت فراگیری آموزش و تلاوت قرآن کریم - به ویژه بالحن و صوت زیبا - نقل شده است. برخی از این روایات عبارتند از:

- رسول خدا ﷺ: «يُرِيكُمْ مِّن تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَ عِلْمُهُ»^۱: (بهترین شما کسی است که قرآن را فراگیرد و به دیگران بیاموزد.)
 - رسول خدا ﷺ: «أَفْضَلُ أَعْمَالَةٍ قِرَاءَةُ الْقُرْآنِ»^۲: (برترین عبادت، قرائت قرآن است.)

- رسول خدا ﷺ: «إِنَّ أَرْدَثَكُمْ عِيشَ السُّعْدَاءِ وَ أَمَوَاتِ الشُّعْدَاءِ وَ النَّجَاةَ يَوْمَ الْحَشْرِ وَ الظِّلَّ يَوْمَ الْحَرُورِ وَ الْهُدَى يَوْمَ الضَّلَالَةِ، فَأَذْرُسُوا الْقُرْآنَ فَإِنَّهُ كَلِمَةُ الرَّحْمَنِ وَ حِزْزٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ، وَ رُجْحَانٌ فِي الْمِيزَانِ»^۳: (اگر خواستار زندگانی سعادتمندان، مرگ شهیدان، نجات روز محشر، سایه‌سار در گرمای روز قیامت و هدایت در روز گمراهی هستید، قرآن بیاموزید؛ زیرا قرآن، گفته‌ی خدای رحمتگر، ایمنی از شیطان و موجب برتری [وزنه خوبی‌های شما] در روز جزا است.)

۱. فاطر (۲۵): ۲۹ و ۳۰.

۲. صحیح بخاری، ج ۵، ص ۵۲۷؛ مستدرک الوسائل، ج ۴، ص ۲۳۵؛ عوالی اللئالی، ج ۱، ص ۹۹.

۳. وسائل الشیعة، ج ۶، صص ۱۶۸ و ۱۹۱.

۴. جامع الأخبار، ص ۴۱؛ مستدرک الوسائل، ج ۴، ص ۲۳۲.

—امیر مؤمنان علیه السلام: «وَتَعَلَّمُوا الْقُرْآنَ فَإِنَّهُ أَحْسَنُ الْحَدِيثِ؛ وَتَفَقَّهُوا فِيهِ فَإِنَّهُ رِبْعُ الْقُلُوبِ؛ وَاسْتَشْفُوا بِنُورِهِ فَإِنَّهُ شِفَاءُ الصُّدُورِ؛ وَاحْسِنُوا تِلَاوَتَهُ فَإِنَّهُ أَلْفُ الْقَصَصِ»^۱: (قرآن را بیاموزید که نیکوترین گفتار است؛ و در آن ژرف بنگرید که بهار دلهاست؛ و از نورش شفا بخواید که شفا بخش دلهاست؛ و آن را خوب و زیبا تلاوت کنید که سودمندترین داستانهاست.)

—امام صادق علیه السلام: «يَتَّبِعِي لِلْمُؤْمِنِ أَنْ لَا يَمُوتَ حَتَّى يَتَعَلَّمَ الْقُرْآنَ أَوْ يَكُونَ فِي تَعَلُّمِهِ»^۲: (شایسته است هر مؤمنی نمیرد مگر اینکه قرآن را بیاموزد؛ یا در حال فراگیری اش باشد.)

—امام صادق علیه السلام: «مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ وَهُوَ شَابٌّ مُؤْمِنٌ اخْتَلَطَ الْقُرْآنُ بِلَحْمِهِ وَدَمِهِ؛ وَجَعَلَهُ اللَّهُ مَعَ الْأَنْبِيَاءِ الْكَرِيمِ الْبَرَّةِ وَكَانَ الْقُرْآنُ حَاجِجًا عَنْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»^۳: (هر جوان مؤمنی که قرآن را بخواند با گوشت و خون او آمیخته می شود؛ و خداوند او را با سفیران بزرگوار و پاکوار هم نشین می سازد؛ و روز قیامت، قرآن مدافع او خواهد بود.)

—رسول خدا صلی الله علیه و آله: «لِكُلِّ شَيْءٍ حِلْيَةٌ؛ وَحِلْيَةُ الْقُرْآنِ الصَّوْتُ الْحَسَنُ»^۴: (هر چیزی را زیبایی است؛ و زیبایی قرآن، صوت نیکوست.)
—رسول خدا صلی الله علیه و آله: «حَسَّنُوا الْقُرْآنَ بِأَصْوَاتِكُمْ؛ فَإِنَّ الصَّوْتِ الْبَسِيطَ يَزِيدُ الْقُرْآنَ حُسْنًا»^۵: (قرآن را با صداهای خویش نیکو گردانید؛ چرا که صدای نیکو، به نیکویی قرآن می افزاید.)

۱. نهج البلاغه، ترجمه: محمد دشتی، خطبه ۱۱۰.

۲. الکافی، ج ۲، ص ۶۰۷؛ وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۱۶۷.

۳. الکافی، ج ۲، ص ۶۰۳؛ ثواب الأعمال، ص ۱۰۰؛ بحار الأنوار، ج ۷، ص ۳۰۵.

۴. الکافی، ج ۲، ص ۶۱۵؛ شرح أصول الکافی، ج ۱۱، ص ۴۹؛ وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۲۱۱؛ بحار الأنوار، ج ۸۹، ص ۱۹۰؛ مجمع الزوائد، ج ۷، ص ۱۷۱؛ الجامع الصغير، ج ۲، ص ۴۱۴؛ کنز العمال، ج ۱، ص ۶۰۵.

۵. عین أخبار الرضا علیه السلام، ج ۱، ص ۷۴ و ۷۵؛ شرح أصول الکافی، ج ۱۱، ص ۴۹؛ وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۲۱۲؛ بحار الأنوار، ج ۶، ص ۲۵۵؛ سنن دارمی، ج ۲، ص ۴۷۴؛ الجامع الصغير، ج ۱، ص ۵۷۵؛ کنز العمال، ج ۱، ص ۶۰۵.

مجموعه حاضر، در برگیرنده سالها مطالعه و تدریس پیرامون مباحث علوم قرآنی و تجوید می باشد که با تقاضای برخی از دانشجویان و طلباب گرامی، و توصیه و تشویق برخی از اساتید محترم - به ویژه بسیج اساتید دانشگاه ها و مراکز آموزش عالی استان قم - به نگارش درآمده است. نگارندگان ادعاندارند که به نوشتاری کامل و بدون نقص دست یافته اند؛ بلکه چشم امید به راهنمایی و ارشاد اساتید، قاریان و دانش پژوهان گرانقدر دارند.

این کتاب، به سبک «درسنامه»، و برای یک نیمسال تحصیلی، با ظرفیت پانزده درس جهت تدریس در حوزه های علمیه، دانشگاه ها و مدارس قرآنی تنظیم شده است. در مهندسی و نگارش، به نظر رسید که شایسته است در درس اول، خلاصه ای از مبانی و روش خوانی قرآن کریم را با عنوان «مروور نکات برجسته روخوانی» بیاوریم؛ سپس وارد مباحث «تجوید» بشویم. در پایان هر درس، «خلاصه بحث» و «پرسش و پژوهش» ارائه شده است. از آنجا که یک قاری می بایست پیش از تلاوت قرآن کریم، مقدمه ای را رعایت نماید، بر آن شدیم تا مبحثی را با عنوان «اخلاق و آداب تلاوت قرآن کریم» ارائه نماییم که در «ضمائم» می توان به آن دست یافت. شایسته است اسامی درج شده به گونه ای طراحی نمایند که در ابتدای هر جلسه، به بیان پاره ای از مباحث یادشده بپردازند.

اگر فراگیران محترم، با شیوه صحیح و مداومت تمرین نمایند و پاسخ پرسش های این کتاب را بدانند، می توانند اطمینان داشته باشند به برجسته ترین و کاربردی ترین مباحث تجوید، آگاهی یافته و به تلاوتی روان و مسلط به قواعد تجویدی دست یازیده اند.

روش آموزش تجوید در این کتاب، بر پایه آموزش نظری، همراه با تکرار و تمرین است. به دیگر سخن، قرآن آموز گرامی، افزون بر مطالعه دقیق درس ها،

می‌بایست همزمان با شنیدن و دیدن صدا و چهره استاد، نکات تجویدی را به صورت «چهره به چهره» فراگیرد و همواره تکرار و تمرین نماید تا بر تلاوت فصیح قرآن کریم، تسلط یابد. بدیهی است مطالعه این کتاب به همراه تکرار و تمرین - آن هم با استفاده از صوت قاریان برجسته، باروش چندبار تکرار -، سودمند خواهد بود؛ وگرنه، فایده چندانی نخواهد داشت.

نکته مهم این است که تکرار و تمرین - در کلاس و منزل - بر سه پایه شنیداری - دیداری - گفتاری می‌باشد؛ با این توضیح که هر آیه، سه مرتبه تکرار می‌شود. فراگیر این محترم، همزمان با دیدن و شنیدن لحن و صوت استاد، به صورت «پلکانی» (مرحله‌ای) تکرار می‌کند؛ یعنی بار اول، سکوت می‌کند و فقط می‌شنوند و می‌بینند؛ بار دوم - بدون اینکه جوهره صدا بالا بیاید - زمزمه می‌کنند؛ و بار سوم - با تامل لحن و صوت استاد - تکرار می‌کنند.^۲

برای تمرین در جلسات نخست، توصیه می‌شود قاریان محترم از سوره‌ها و آیه‌های کوتاه، و تلاوت با سرعت «تدویر» (ترتیل) و سه بار تکرار استفاده نمایند. البته رعایت سرعت یکسان در همه لحظه‌های قرائت، ضروری است؛ یعنی نباید ابتدای قرائت با یک سرعت، و در انتها به سرعت دیگر باشد. نباید فراموش کرد که تمرین با تلاوت «تحقیق» - به ویژه با صدای «عبدالواسط» و «حُصَری» - نیز برای آموزش تجوید بسیار سودمند است.^۳ لازم به یادآوری است مراحل تلاوت قرآن کریم - به لحاظ سرعت - از کُند به تَند عبارت است از:

۱. تلاوت به «همس».

۲. تلاوت به «جهر».

۳. تلاوت تحقیق، دو نوع است: یکی «مجلسی» یا «استودیویی»؛ دیگری «آموزشی» که در حال حاضر، تلاوت‌های استاد عبدالواسط و حُصَری - به ویژه حُصَری - قابل استفاده همگان است.

۱. تحقیق (با سرعت کند)؛

۲. تدویر (با سرعت متوسط)؛

۳. حَذَر (با سرعت تند).

در «تحقیق»، قرآن کریم با نهایت آرامش و تأنی خوانده می شود و هر چند تعداد آیات کمتری تلاوت می شود؛ دَقّت بیشتری در ادای صحیح حروف و تدبّر در معانی آیات وجود دارد. در «حَذَر» - بر عکس تحقیق - قرآن کریم با نهایت سرعت خوانده می شود و غالباً از تدبّر در معانی آیات کاسته می شود. این نوع تلاوت را افراد مسلط بر فنون قرائت و تجوید - که هدفشان سرعت بخشیدن به ختم قرآن کریم است - به کار می گیرند. چنین تلاوتی، از آن جا که از توان قاریان متوسط و ضعیف خارج است، هرگز توصیه نمی شود. امّا در «تدویر» - که نزد ما فارس زبانان با «ترتیل خوانی» مشهور شده است - تلاوت قرآن کریم، نه به کُنْدی تحقیق و نه به تَنْدِی حَذَر است؛ و قواعد تجوید و تدبّر در معانی آیات نیز رعایت می شود.

به اساتید محترم و قرآن آموزان گرامی، سفارش می گردد که جهت تثبیت هر چه بیشتر قواعد، نهادینه شدن تلاوت با لهجه فصیح عربی، جذّابیت و رضایت بخش بودن کلاس، رعایت ظرافت های ذیل، بسیار سودمند خواهد بود:

۱. بهره گیری استاد از تلاوت قاعده مند خویش یا قاریان معتبر و مشهور؛

۱. ترتیل عبارت است از «خواندن قرآن به صورت شمرده و با تأنی، همراه با تدبّر و رعایت همه قواعد تجویدی». این تعریف، بر پایه این سخن امیر المؤمنین علی علیه السلام است که می فرماید: «الترتیل أداء الحروف وحفظ الوقوف»؛ (ترتیل عبارت است از ادای صحیح حروف و رعایت موارد وقف). بنابراین، ترتیل، روح حاکم بر مراتب سه گانه قرائت است؛ نه یکی از این مراتب.

۲. گروه بندی فراگیران جهت «تکرار و تمرین» در کلاس و خارج از کلاس؛

۳. تأکید فراوان بر اصل «تکرار و تمرین» همراه با «آموزش نظری»؛

۴. تلاش در جهت تطبیق قواعد تجویدی با مصادیق قرآنی.

یادآوری این نکته نیز ضروری می نماید که ملاک در میان قرائت ها، قرائت «عاصم بن أبی النجود» به روایت «حفص بن سلیمان» است؛ زیرا تنها قرائتی است که سند «متصل» و «مسند» و «متواتر» از پیامبر اکرم ﷺ تا به ما دارد و به صورت موروثی و سینه به سینه، از آن حضرت به ما رسیده است و همان قرائت مشهور میان جمهور سامین می باشد که نگارش این کتاب تجویدی نیز بر اساس همین قرائت است.

لازم است در اینجا از همه کسانی که در به سامان رسیدن این اثر، یاریگر بوده اند؛ به ویژه از استاد گرانقدر جناب آية الله العظمى و المسلمین شهیدی پور، و دوست گرامی و قاری بین المللی جناب آقای دکتر شعاعی - به واسطه راهنمایی های هنرمندانه شان - صمیمانه تشکر نمایم.

حال که آماده سازی این اثر به مراحل پایانی خود رسیده است، به نجاست که از باب مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمُنْعِمَ مِنَ الْمَخْلُوقِينَ لَمْ يَشْكُرِ اللَّهَ از جناب استاد مسعود رفیعی، برادر بزرگوارمان، که بر ماحق استادی نیز دارند، تشکری ویژه نمایم؛ ایشان از ابتدای خلق اثر تا کنون بار معنوی آن را به دوش کشیده و با

۱. این قرائت، افزون بر ویژگی های منحصر به فرد عاصم این أبی النجود کوفی و حفص بن سلیمان، دارای سلسله سند طلابی است که از طریق حفص، از عاصم، از أبو عبد الرحمن السُّلَمی، از أمير المؤمنين علی ﷺ، از پیامبر اکرم ﷺ، از جبرئیل ﷺ از خداوند متعال نقل شده و به «تواتر» به ما رسیده است. برای آگاهی بیشتر از چیستی و چگونگی «قراءات»، می توان به کتاب های تاریخ و علوم قرآنی مراجعه نمود.

راهنمایی‌های ارزشمند چراغ راه ما بودند؛ هر چند ضروری می‌نماید ذکر این نکته که اساس و بنیان و چهارچوب این اثر خلق ذهنی ایشان است. خداوند را شاکریم.

نَسْأَلُكَ اللَّهُمَّ أَنْ تُوَفِّقَنَا لِمَا تُحِبُّ وَتَرْضَى

محسن رفیعی، معصومه شریفی

قم، هفدهم ربیع الأول ۱۴۳۵، میلاد پیامبر اعظم ﷺ

و امام جعفر صادق ﷺ

دی ۱۳۹۲

www.ketab.ir